

İki Devrim Sonrası İnan-Çin İlişkileri: İnan'ın Doğu'ya Bakış Stratejisinde Çin'in Yeri

İbrahim RAMAZANI*

Öz: Devrim öncesi İnan'ın Batı ile birlikte hareket etmesi Çin ile olan ilişkilerini durağan bir hale getirse de devrim sonrası ikili ilişkiler değişmeye başlamıştır. 1979 Devrimi ilk başlarda "Ne Batı Ne Doğu Bir Tek İslam Cumhuriyeti" sloganıyla başlasa da daha sonra bu slogan yerini Doğu'ya bakışa vermiştir. İnan her ne kadar Batı'ya karşı Çin'i kendine bir müttefik olarak görse de ve bunu ima etmeye çalışsa da Çin'in İnan'a bakışı Ortadoğu'da olan diğer ülkelere bakışından farklı bir bakış değildir ve ikili arasındaki ilişkileri bu çerçevede görmek gerekir. Hatemi döneminde nispi olarak hem Batı ve hem de Doęuyla iyi bir yönde seyreden ilişkiler Ahmedinejad ve Ruhani'nin cumhurbaşkanlığının ikinci döneminde tekrardan Doğu'ya bakış politikası İnan tarafından izlenilmiştir. Çin, ABD ile bir yarışmada olsa da ABD'ni İnan aleyhine uyguladığı ambargolarda ABD'nin yanında olmayı tercih etmiştir. Çin her zaman İnan'la olan ilişkilerinde düşman olmadığı kadar dost olmadığını da ispatlamıştır. Özellikle ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesiyle birlikte Çin de İnan ile ilişkilerine mesafe koymaya başlamış ve 2020'de İnan'dan ithal ettiği petrol son 20 yılın en düşük miktarı olmuştur. Görünen şu ki İnan dış politikasında kesin karar veremeyecek durumdadır. Başka bir deyişle, Tahran'ın Washington ve bazı komşu ülkelerle kalıcı düşmanlığı, Çin ve Rusya gibi Doğu güçlerine her zaman, Tahran'ın uluslararası arenada çeşitli güvenilir seçeneklerden yoksun olduğunu ve tecrit içinde müzakere etme gücüne sahip olmadığını belirten bir mesaj olmuştur. Bu nedenle İnan, her koşulda, bu ülkelere yakın olmaya mahkûmdur.

Anahtar Kelimeler: İnan, Çin, Doğu, Batı, Doğu'ya Bakış Stratejisi, Pehleviler, 1979 İnan İslam Cumhuriyeti

Iran-China Relations After Two Revolutions: The Position of China in Iran's Look East Strategy

Abstract: Though pre-revolutionary Iran's rapprochement with Western countries made relations with China stationary, post-revolutionary Iran's bilateral relations with China have changed. The 1979 Revolution initially began with the slogan of "Neither West nor

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ibrahim.ramazani@gmail.com

Gönderim Tarihi: 10 Nisan 2020, Kabul Tarihi: 8 Mayıs 2020

East, Islamic Republic Alone." However, this slogan was soon supplanted by a strategy of "Look East." Whereas Iran views China as ally against the West and attempts to put this view into practice, China views Iran not differently from it views any other country in the Middle East. It is necessary to see Iran-China in this framework. Iran pursued the look-east strategy during Ahmadinejad's presidency, and again, in the second term of Rouhani's foreign relations, and remained to be in good direction with the West and the East during Khatami's presidency. Though China competes with the United States, Iran even stood by the United States during a period of sanctions the U.S. imposed against it. Virtually always in relations with Iran, China has proven that it is not Iran's friend nor its enemy. Especially after the United States withdrew from the nuclear deal, China further distanced itself from Iran in 2020 when its Iranian oil importation has registered the lowest records for the last 20 years. Iran is apparently not in a position to make effective decisions in its own foreign policy. Likewise, Iran's persistent hostility with Washington D.C., and several neighboring countries has typically conveyed some messages to these Eastern powers such as China and Russia. These messages indicate that Tehran does not have reliable options in the international arena, or any unilateral power to negotiate in isolation. Iran is ultimately dependent upon other countries in all circumstances.

Keywords: Iran, China, East, West, Look East, Pahlavi, Revolution of 1979, Islamic Republic of Iran

Giriş

1978 yılında "Reform ve Açılma" politikasının uygulanmaya başladığı günden itibaren Çin'in, hızlı ekonomik büyümesini sürdürebilmesi için enerji önemli unsur olmuştur (Celil, 2001). Bu açıdan enerji, İran ve Çin arasında önemli iş birliği alanını oluşturmaktadır. Çin ve İran arasında 1971 yılında başlayan resmî diplomatik ilişkiler İran'ın stratejik konumu ve sahip olduğu zengin enerji rezervleri bakımından önem kazanmış ve bu doğrultuda gelişmiştir. Petrol ithal etmesine gerek olmadığı ve kendi kendine yetebildiği dönemlerde bile Çin, İran'dan petrol satın alma ihtiyacı hissetmiştir. İran Devrimi'nden sonra İran'ın ABD ile ilişkilerinin kesilmesi ve bunun neticesinde İran aleyhine ambargoların uygulanması, İran'ın Doğu'ya bakış stratejisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İran'ın dış politikasında Doğu'ya bakış stratejisi önemle üzerinde durulduğu bir husustur. Bu arada hızla gelişen

Çin, İran'ın dış politikasında önemli bir yere sahip olmuştur. 1979 Devrimi ve özellikle Ahmedinejad döneminden sonra İran'ın Batı ile ilişkilerinin zayıflaması sonucunda İran, Çin'le olan ilişkilerinde sıkça taviz veren ülke konumuna gelmiştir. 1979 Devrimi'nden sonra İran'ın "Ne Batı Ne Doğu, Bir Tek İslam Cumhuriyeti" sloganı, yerini artık Doğu'ya bakış stratejisine bırakmıştır. Son dönemlerde İranlı yetkililer ABD'nin İran üzerindeki baskıları ve peş peşe uyguladığı ambargoları İran'ı Pekin'in bir "rehine müşterisine" dönüştürmüştür. Nitekim İran'ın Çin'e sattığı ucuz petrol karşısında, Çin'in İran'a istediği malı ihraç etme formülü, İran'ın "stratejik ortaklık" görüşüne ters düşmekle birlikte bu ilişkiye mecbur olduğunu da göstermektedir.

Bu çalışmada, İran-Çin ilişkilerini 1949 Çin Komünist Devrimi ve 1979 İran İslam Devrimi sonraları belirleyen unsurların neler olduğudur. 1949 Devrimi sırasında hükümette olan Pehleviler dönemi kısa bir giriş şeklinde sunularak, İran İslam Devriminden sonra farklı hükümetler döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

Pehleviler Döneminde İran-Çin İlişkileri

İran ve Çin ilişkileri 79 devriminden önce ve sonra farklı yönlerde seyretmiştir. Devrimden önce İran Batı'nın peşinden hareket eden ve Batı-Doğu çatışmasında Batı'dan yana tavır sergileyerek Çin ile olan ilişkilerine mesafe koymuştur. Çin ilk başlarda İran İslam Devrimine karşı Pehleviler'den yana olsa da İran İslam Devriminden sonra İran ile ilişkilerini güçlendirmeye başlamıştır. 1950'lerde Çin ABD'nin öncülüğünü yaptığı Batı'yı kendine düşman olarak görmekteydi. Ortadoğu'ya gelince Çin'in itimat etmediği ve Batı'nın izinden yürüdüğünü söylediği birkaç ülke içinde İran da bulunuyordu.

İran ve Çin'in ilişkisi 1920'de Roma'da imzalanan dostluk anlaşmasının ardından ve Şanghay'da İran tarafından açılan konsoloslukla birlikte resmi olarak başlamıştır. 1949'da Çin'de Komünist partinin iktidara gelmesiyle birlikte İran ve Çin arasındaki ilişki tekrar kesilmiş ve 1971 yılında Çin'in BM bünyesinde kabul edilmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişki tekrardan başlamıştır. 1970'ten sonra Çin'in İran ile olan ilişkisine neden olan şey Sovyetlerin Körfez'deki etkisinin önüne geçmek olmuştur (Ghazizadehvd, 2012: 152). 1970'lerden sonra ABD'nin

Çin ile siyasi ilişkilerinin düzelmesi yönünde hareket etmesiyle birlikte 1971'de İran Şahının kız kardeşi Aşraf Pahlavi Çin'i ziyaret ederek İran ve Çin ilişkilerinde yeni bir dönemin açılmasına neden olmuştur (Olamayifar, 2011: 30). İyi ilişkilerin sürmesinden dolayı ve Çin'in kendisinin de bir devrim yaşaya bileceği korkusu, Çin hükümetini İran'da baş vermekte olan devrime karşı tutum almasına neden olmuştur. Nitekim devrimden önce Çin Pehlevileri destekliyordu ve devrim sıralarında Çin basını İran İslam Devriminin haberlerini yaymıyordu ve bunun aksine iki ülkenin sağlam ilişkilerinin olduğunu yazmaktaydı (Hami Kalvanagh, 2012: 25).

Doran'ın Güç Döngüsü Kuramı Bağlamında İran'ın Ne Batı Ne Doğu Stratejisine Bakış

İran'ın ne Doğu ve ne Batı sloganının yerini Doğu'ya bakış stratejisinin almasını daha da derinlemesine anlamak için Doran'ın güç döngüsü kuramından yola çıkarak açıklamak daha doğru bir izlenim sunabilir. Charles F. Doran'ın güç döngüsü kuramı, uluslararası politikanın "devlet" perspektifini açıklarken, görelî güç yaklaşımından hareket etmesi nedeniyle, sistemin yapısal değişkenlerini, devletlerarası politikaları ve güç geçişlerini göz önünde bulundurmaktadır. Güç döngüsü kuramının bu noktada özneliği, uluslararası ilişkiler disiplininin temel analiz birimlerinin birbirleri ile bağıntısını ortaya koyması ve sistemin yapısal dönüşümleri ile sistemsel kaymaları güç unsurunu temel değişken olarak ele alarak devletler perspektifinde incelemesidir.

Güç döngüsü kuramının tarihselliği ise temel hipotezinin içinde saklıdır. Her devletin görelî gücü üç aşamadan geçer: Yükseliş, duraklama/olgunluk ve gerileme. Doran'a göre sistemin sınırları, tarih içinde birçok kez örneği görüldüğü gibi hem sistemi hem de devletleri etkilemekte, beklenmedik şekilde ve birdenbire sistem kaymalarına ve/veya devletlerin düşüşlerine neden olmaktadır (Doran, 2000: 332; Akt: Emeklier: 2016). Doran'ın güç döngüsü kuramında, sistem ve sistemin sınırları kuramın yapı boyutunu, devletler ve devletlerarası politikalar aktör boyutunu temsil ederken, gücün aktörler arası el değiştirmesi ve sistem kaymaları ise süreç boyutuna işaret etmektedir.

Doran'ın kuramının temel değişkeni güç faktörü ise sistemdeki aktörlerin güçlerine ve sistemin mutlak kapasitesi dâhilinde "görelî"

olarak ele alınmakta ve göreceli güç hesabı yapılırken uluslararası politik ekonomi de ön planda değerlendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kuramsal açıdan güç döngüsü kuramının bir diğer önemli özelliği, uluslararası politikayı uluslararası ekonomiden bağımsız değerlendirmemesidir. Tüm bu değişkenler, devletlerin uluslararası politik davranışını etkilemekte ve yeni çıktılarda sistem kaymalarına neden olabilmektedir. Başka bir ifadeyle her devletin sistemi üzerinden sahip olduğu bir yüzde/göreceli güç vardır ve devletlerin büyüklüğü ve kapasitelerine göre değişen bu oranlar, değişmeye başladığında devletlerin davranışlarında ve sistemde de değişim başlamaktadır. Bir devletin göreceli gücündeki artış üst limite ulaştığında, sistemin sınırları ile karşılaşır. Başka bir ifadeyle yapı devletlerin davranışlarını mümkün kılacak ve sınırlandıracak maddi koşulları sağlarken, söz konusu davranışlar ise yapıyı dönüştürmekte ve yeniden üretmektedir (Doran, 2000: 333; Akt: Emeklier: 2016). Bu doğrultuda kurama göre, devletin mutlak kapasitesi, uluslararası sistemin mutlak kapasitesi ve diğer devletlerin sistemdeki göreceli güçleri ile karşılaştırıldığında, devletlerin gelecek davranışları ve sistemdeki konumları analiz edilmeye daha elverişli hale gelmektedir. Nitekim bir devletin sistemdeki rolü, statüsü, çıkarları ve davranışları, güç döngüsü kuramının dış politika yapımı ile bağıntısını oluşturmaktadır (Emeklier: 2016).

Bu bağlamda Çin'in, yeni bir güç olarak ortaya çıkışı ve İran'ın devrimden sonra ABD ile ilişkilerinin kesilmesi Çin'i bir güç merkezi olarak görmesi ve ona yaklaşması güç döngüsü kuramı ile açıklanabilecek bir husustur. Son 40 yıldır, İran hükümeti ABD'yi herhangi bir nedenden dolayı ana düşmanı olarak tanımlamıştır ve dış politikasının ana bölümünü bu düşmanla yüzleşmek temelinde kurmuştur. Bu çatışma Ayatullah Hameney liderliğinde farklı boyutlar aldı ve Tahran'ın dış politikasının temel taşı oldu. "Ne Doğu ne de Batı" sloganını kullanan Ayatullah Humeyni'nin zamanına kıyasla Hameney zamanında "Doğu'ya Bakış" politikasına yön değiştirdi. Bu yeni politikada Çin, yüksek ekonomik gücü nedeniyle İran'ın dış politikasında belirleyici bir rol oynamıştır ve Tahran, özellikle Washington'un yaptırımlarına karşı önlem olmak için Çin'e diğer tüm ülkelerden daha fazla güvenmiştir ve bu da Çin'e İran'ı bir rehine olarak kullanmasına zemin hazırlamıştır.

İran İslam Devrimi'nden Sonra İran-Çin İlişkileri

Çin, İran'ı yakın dostu olarak görmemektedir ve İran'da Çin'le olan dostluğunu Batı ile olan düşmanlığı üzerine kurmuştur. Pekin, Washington'un Tahran'a olan hassasiyetlerine karşı dikkatli davranması ve İran ile olan ticaretini azaltması da bunun bir göstergesidir. Devrim sonrası İran'ın Çin politikasında üç gruptan söz edebiliriz. Birinci grup ticari bakışa sahip olanlar. İkinci grup siyasi olarak Çin ve Rusya'yı Batı ve Amerika karşısında bir koz ve güç kaynağı olarak görenler ve üçüncü grup ise hem siyasi hem de ticari alanda Çin'le olan ilişkilerin azalması ve Batı'ya doğru kucak açmayı önerenlerdir. İran İslam Devriminden sonra Çin'in Tahran metrosunda yaptığı yatırım Çin'in elektronik-mekanik alanında yurtdışında yaptığı en büyük yatırım olarak bilinmektedir. İran'a uygulanan ambargolardan sonra Çin daha da ciddi bir şekilde petrol alanında İran'da yatırımlar yapmaya başlamıştır. Devrimden önce İran'ın 40'ıncı ticari ortağı olan Çin devrim sonra 6. sıraya yükselmiştir.

Devrimin İlk Yıllarında İran-Çin İlişkisi

Başta Ayetullah Humeyni olmak üzere devrimin elitleri, izolasyonu devrim için bir şans olarak görürken çok geçmeden Irak ile savaşın getirdiği ortamda bu bakış açısı değişime uğramış ve Çin ile ilişkilere ilgi gösterilmiştir. İran 1979 Devrimi'nden önce Batı ülkeleriyle birlikte hareket ederek komünist Çin hükümetini resmi olarak tanımamıştı. Çin, İran'ı Batı ve Amerika'nın bölgedeki kuklası olarak görüyordu ve İran ise Çin'i işgalci ve tecavüzcü bir hükümet olarak görmekteydi. 1985'te İran Meclis Başkanı Rafsancani'nin ve 1989'da o dönemin Cumhurbaşkanı Hamaney'in Çin'i ziyaret etmeleri iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesine neden olmuştur. İran ve Çin ilişkilerini daha da güçlendiren meselelerden biri de İran Irak savaşı ve Çin'in Irak'a İran'dan daha fazla silah satmasına rağmen İran'a silah satmasıyla olmuştur. Belirtilmesi gereken husus şudur ki İran'da siyasi literatürde Çin'in İran-İrak savaşında İran'ın yanında olduğu ve İran'a silah yardımı yaptığı yazılmaktadır.

Askeri düzeyde ilişkilerin artmasının yanı sıra ekonomik olarak da Tahran ve Pekin arasında güçlü bir bağ kurulmuştur ve İran-Çin ticaret payı Devrim öncesi en yüksek miktarlarında 826

milyon dolar iken 1980'lerde 1 milyar 826 milyon dolara ulaşmıştır. Bu ticaret payının iki kata çıkmasının nedenlerinden biri de savaşın ortaya koyduğu yıkımların onarımı ve inşaat projelerinin başlatılması olmuştur (Olamayifar, 2011: 31). Sekiz yıllık İran Irak savaşında Çin'in İran'a toplam silah ihracatı 1.843 milyar doları buldu. Aynı zamanda Çin tarafından, Irak'a ihraç edilen silah İran'a ihraç edilenin yaklaşık üç katı kadar yani 5 milyar doları bulmuştur.

Rafsancani ve Reformistler Döneminde İran-Çin İlişkileri

İran-İrak savaşının sona ermesiyle birlikte, ülkenin yeniden inşası amacıyla diğer ülkelerle etkileşim ve işbirliği hükümetin temel önceliği haline geldi. Rafsancani hükümeti, Batı ile ilişkilerindeki sınırlamalar ve zorluklar göz önüne alındığında, Hindistan, Rusya ve Çin'le aralarında olan bazı durumları "Stratejik İttifak" olarak adlandırılan bir tür işbirliğine ihtiyaç olduğunu kaydetti. İran'ın bakış açısından, bu ittifak ülkenin devrimden sonra ABD'nin düşman politikalarına karşı koyabilmek için bir müttefike ihtiyaç duyduğu varsayımına dayanıyordu. Ancak bu yaklaşım Asya ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanmadı ve pratikte İran stratejik bir müttefik bulamadı. Rusya, Hindistan ve Çin İran'ın stratejik ittifak planını memnuniyetle karşılamamasının temel nedeni, ABD'ye karşı bir blok oluşturma konusunda isteksiz oldukları gerçeğinden kaynaklanmaktadır.

1997 yılında yapılan seçim sonuçları bugün değerlendirildiğinde, İran'da İslamcı ideolojinin kırılma noktasının da 90'lı yıllara uzandığı görülmektedir. Hatemi'nin siyasi vizyonunun dış politikaya yansımaları da uluslararası arenada ilgiyle karşılanmış ve Hatemi'nin dış politika söylemi "Teneş Zodayi" (Barışçıl Yaklaşım), bölgesel ve uluslararası alanda etkisini göstermiş ve BM'deki bir konuşmasında dile getirdiği "Medeniyetler Arası Diyalog" çağrısı da tüm dünyada dikkat çekmiştir. Hatemi döneminde ekonomik bir kalkınma için gerekli sermayeye sahip bölgedeki Arap ülkeleriyle ilişkilerin onarılması üzerine yoğunlaşmış, AB ile diyaloglar en iyi düzeye çıkarılmış, Orta Asya ve Kafkasya'da yaşanan gelişmeler karşısında da yapıcı roller üstlenilmiştir. Bu dönemde İran dış politikasının temel ilkeleri; medeniyetler arası diyalog, dış dünyaya yönelik barışçıl yaklaşım ve bölgesel ve uluslararası örgütlerle tam iş birliği yapılmasıdır (Dilek, 2011: 39). Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte İran, Batı ile olan ilişkilerini özellikle nükleer projelerin

durdurulmasından sonra daha da genişletmeye başlamıştır. Hatemi bölgede ve Batı ile olan ilişkilerde ılımlı siyaset izleyerek tansiyonları düşürmüştür. Ayrıca İran'ın Batı ile olan ilişkilerinin iyi bir yönde seyretmesi Çin'le olan ilişkilerini etkilemedi ve ayrıca 2003'te iki ülke arasında olan ticaret hacmi 7,3 milyar dolara yükselerek 4 sene evvelinin 7 katına çıkmıştır (Saghafi, 2009: 42).

Ahmedinejad Cumhurbaşkanlığı Döneminde İran Çin İlişkisi

Devrimin ilk yıllarında “Ne Batı Ne Doğu, Bir Tek İslam Cumhuriyeti” sloganı Ahmedinejad döneminde yerini tamamen Doğu'ya bakış stratejisine vermiştir. Bu yüzden Ahmedinejad doğu ülkeleri olarak adlandırılan Hindistan, Rusya ve özellikle Çin ile ikili ilişkilerin güçlendirilmesi yönünde hareket etmiştir. İran'ın dış politikasında gelişen Doğu'ya bakış perspektifiyle Türkistan ülkelerine özellikle Çin'e yönelik politikalar, Ahmedinejad döneminde ekonomik ve askerî alanlarda daha önemli bir yere sahip olmuştur.

Ahmedinejad döneminde İran'ın Batı ve Orta Doğu ülkeleri tarafından dışlanması da İran'ın Çin'le olan ilişkilerinde önemli role sahiptir (Sariolghalam, 2006: 318). İran'ın genellikle devrim sonrası Asya'daki güçlerle ortak hareket etmesi bir çıkar meselesi değil belki Batı'dan dışlanmanın ortaya koyduğu mecburi bir duruştur (Ahani, 2010: 69). Stockholm Sulh Derneği'ne göre İran 2005-2009 yıllarında Pakistan'dan sonra Çin'in ikinci silah pazarı olmuştur (Shariatinia, 2013: 194). 1997 yılında Hatemi ile başlayan dış politika söylemlerindeki yumuşama, uzlaşmaya yapılan vurgular, dış dünyaya açılım ve nükleer projelerin durdurulması dış siyasetin temellerini belirlemektedir.

Ahmedinejad döneminde İran dış politikasının temel dinamiklerinden biri hâline gelen Doğu'ya bakış ve nükleer santralin yeniden inşa düşüncesi, ambargoları beraberinde getirirken İran'ın Çin'le olan ilişkilerini daha da güçlendirdi. Ahmedinejad yönetimine göre Batı ile uzlaşma siyaseti İran'ın istediklerini karşılamadı, aksine nükleer projesini askıya almak İran üzerindeki baskıların çoğalmasına da sebep oldu (Salehi, 2013: 493). Birçok konuda Çin'in İran'a sırt çevirmesi yine de İran'ın Çin'e taviz vermesinin önüne geçemedi ve iki ülkeyi daha da yakınlaştırdı. Daha doğrusu İran'ı Çin'e daha da bağımlı hale getirdi. Örneğin 2006 yılında İranlı yetkililerin BM'de desteklerini beklediği Çin,

Rusya ve Hindistan gibi ülkeler, İran'ın beklentisinin aksine İran'ın nükleer dosyasını BM Güvenlik Konseyine sevk edilmesine ilişkin kullandıkları "Evet" oyları da İran'ı bu ülkelerle yakınlığının sürdürmesine engel olamamıştır. İran bu ülkelere yakın olmaya mecburdur çünkü başka dostu yoktur.

Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı Döneminde İran-Çin İlişkileri

Birleşmiş Milletlerin ve ABD'nin İran aleyhine uyguladıkları ambargolar, İran'ı hem ekonomik ve hem de siyasi alanlarda dışlamış ve etkisiz hale getirmiştir. Nitekim İran ister istemez ekonomik, siyasi ve askerî ilişkilerde Rusya ve Çin'i seçmek mecburiyetinde kalmıştır. ABD ve AB'nin İran'ın nükleer programını BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasına yönelik ısrarlarına rağmen Çin, aksi bir tutum takınarak sorunun diplomatik görüşmeler ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu vasıtasıyla halledilmesi gerektiğini belirtmiş ve konunun BM nezdinde ele alınması durumunda veto kartını oynayabileceğini ima etmiştir. Aslında, istikrarsız bir Orta Doğu ve ABD ile yaşanabilecek muhtemel bir çatışma en başta bölgeden düzenli petrol akışına muhtaç olan Çin tarafından arzu edilmemektedir. Ancak Çin, İran'la askerî iş birliği üzerine kurulu hem ekonomik hem de siyasal bağlamda karlı ilişkilerden kısa vadede vazgeçme niyetinde değildir. Nükleer anlaşmasından Batı ile ilişkilerini güçlendirerek çıkan İran, aynı şekilde Rusya ve özellikle Çin ile de ilişkilerini devam ettirmiştir. Nükleer anlaşmasından sonra Çin cumhurbaşkanının İran'ı ziyareti iki ülkenin ilişkileri açısından büyük önem arz etmektedir. Birincisi nükleer anlaşmadan sonra İran'ı ziyaret eden ilk devlet başkanı olmuştur. İkincisi 14 sene sonra Çin cumhurbaşkanı tarafından yapılan ilk İran ziyaretiydi. Üçüncüsü Çin cumhurbaşkanının Orta Doğu ziyareti kapsamında İran ile ilişkileri olmayan Suudi Arabistan ve Mısır'ın da yer alması ve dördüncü olarak İranlı yetkililerin dediğine göre, 10 yıl içerisinde iki ülkenin ticaret hacminin 600 milyar dolara yükselmesinin planlanması yer almaktadır.

Nükleer anlaşmadan önce İran pazarında tekel durumda olan Çin'in anlaşmadan sonra bu pazarı elde tutabilmek için Avrupa ülkeleri ile rekabete girmesi gerekmektedir. Makro düzeyi bir tarafa bırakırsak Çin'in İran'a bakışı her şeyden çok bir pazar olanağı ve enerji temin etme kaynağı şekillendirir (Vaezi, 2016: 73). Donald Trump göreve başladıktan ve Washington nükleer anlaşmasından

çekildikten sonra, Rusya ve Avrupa Birliği'nin ABD'yi tek taraflı olarak anlaşmadan çıkmasını eleştirmelerine rağmen Çin, ABD'nin İran'a karşı uyguladığı yaptırımlara zamanla uyum sağladı. Çin'in ABD'nin İran'a karşı uyguladığı yaptırımlara uymasına rağmen İran'ın başka çaresi kalmadığından dolayı Çin'e taviz vermek zorunda kaldı. Böylece Çin istikrarsız bir ekonomiye sahip olan İran'ın demiryolları projesi, petrol, doğalgaz ve petrokimya sektörlerinde muğlak yatırım teklifleri ve hukuki süreçlerle tekrardan rol almaya başladı.

İran 1979 İslam Devriminden sonra ne Doğu ve ne de Batı ile sağlam bir siyasi ve ekonomik ilişki kuramamıştır. Nitekim Cumhurbaşkanı Ruhani "sıkıntılı anlarımızda ne Doğu ne de Batı hiç birisi yanımızda yer almadı" diyerek devrimin ana söylemi olan "Ne Doğu ne de Batı" Sloganının ne için geliştirilmesi gerektiğini tekrardan vurgulamıştır (Entekhab, 2020).

İran-Çin İlişkilerinde Doğu Türkistan

Devrimin ilk aşamalarında İran İslam Cumhuriyetinin hedeflerinden biri olan İslami yaymak ve Müslümanlara sahip çıkmak politikası, Çin'le olan ilişkiler esasında yerini müsamaha politikasına vermiştir ve İran Çin'in Doğu Türkistan Müslümanlarına yönelik uyguladığı zulümlere ve işgaline göz yummuştur. Bu siyaset İran'da hükümetler değişse de değişmeyen politikalarından biri olmuştur. İran'ın bu konudaki sessizliği ve Doğu Türkistan'daki 2009 katliamını görmezden gelmesinin nedeni İranlı yetkililere göre Çin'in iç politikasına müdahalede bulunmamak amacıyla yapılan bir politikadır. İran Lideri Hameneyi ofisine bağlı olan Porseman (2011), sitesi, Çin'de Müslümanlara karşı yapılan zulümlere İran neden susuyor sorusuna? İran yeterince tepki göstermiştir diye cevap vermektedir. İran'ın Filistin ve Çeçen Müslümanları ile Doğu Türkistan'daki Müslümanlara karşı yapılan zulümlere neden aynı şekilde tepki göstermediğine ise şöyle yanıt vermektedir: Filistin İşgal edilmiştir ama Doğu Türkistan işgal edilmemiştir. Bizim için Müslümanlar arasında bir fark yoktur. Ancak Çin'deki olaylar hakkında fazla tepki Çin'in iç işlerine müdahale anlamına gelmektedir.

Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı sistematik zulüm ve asimilasyon sadece Ayetullah Makarem (Ava, 2009), Molavi Abdul Hamid (Ensaf, 2009) ve Ayetullah Safi Golpayegani (Hamshahri,

2009) gibi resmî olmayan şahıslar tarafından kınanmış, hükümet ve ilgili kurumlar bu konuda sessizliğini koruyarak Çin'e dolaylı olarak destek vermiştir. Ayrıca İran medyasında Doğu Türkistan hakkında çıkan haberler ve yorumlara bakıldığında, Çin'i haklı çıkaracak yazılar daha fazla göze çarpmaktadır. Özellikle Çin'in meşru müdafaa hakkına vurgu yapılan haberler ve yazılara yer verilmiştir. Özetle, Çin'in hak arayışında bulunan Uygur Türklerini terörist gruplara bağlama çabası ve hayali terör örgütlerini kurma gibi suçlamaları (Fararu, 2017) içeren resmi tezi İran tarafından neredeyse aynen kabul edilmiş olup bu durum Çin'i haklı göstermenin ve Çin'e taviz vermenin çabası olarak yorumlanabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Pehleviler döneminde Batı ile birlikte hareket eden İran, 1979 Devrimi'nden sonra Çin'i uluslararası arenada kendisine bir müttefik olarak görmeye başlamıştır. Devrimden sonra İran'ın uzun bir süre uluslararası siyaset ve küresel düzenden dışlandığı dikkate alındığında Çin'in uluslararası arenada İran'a verdiği politik destek İran açısından önem taşımıştır. Öte yandan Çin ise İran'ı ekonomik ve askerî anlamda bir pazar ve enerji temini kaynağı olarak görmüştür ve ikili ilişkiler bu yönde devam etmiştir.

Ancak Çin, İran'ın elverişli uluslararası koşulların yokluğunda başka bir seçeneği olmadığını bildiğinden, doğal olarak İran ile olan çıkarlarını ve taleplerini en üst düzeye çıkarmaya çalışmıştır. Buna karşın, İran ne zaman Batı ile çatışmanın üstesinden gelmek ve gerginlikleri azaltmak için fırsat bulsa, Çin'in İran'la işbirliğine girmesi İran açısından daha makul hale gelmektedir. Son ekonomik verilere göre, 2019'un ilk beş ayında Çin'in İran ile ticaretinin geçen yılın aynı dönemine kıyasla keskin bir şekilde düştüğünü göstermiştir. Çin'in Tahran'ın Şanghay İşbirliği Örgütü'ne tam üyeliğine karşı çıkması da bunun bir göstergesidir. Çin hükümeti, İran İslam Devrimi sonrası İran hükümetinin birkaç güçlü dostundan birisi olmuştur. Ancak Pekin'in Tahran'a yardımı her zaman "doğrudan" kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda olmuştur ve İranlı yöneticilerin düşündüğü gibi bir "stratejik ittifak"a pek benzememiştir.

Son olarak, Çin'in İran İslam Cumhuriyeti'ne karşı yürüttüğü diplomasisinin mantığı, her şeyden önce Çin'in Orta Doğu'ya olan bakışı ve kaçınılmaz olarak ABD ile bu bölgede rekabet halinde

olmasına dayanmaktadır. Orta Doğu'daki mevcut güçler arasında, Çin, bölgedeki tüm ülkelerle iyi ilişkiler sürdürmektedir ve İran'ın umduğu bir ittifak içerisine girerek net bir siyasi pozisyon almaktan uzak durmaktadır. Çin'in İran ile olan ilişkilerinde kendi çıkar ve ideolojik beklentisinin maksimum seviyede olmasından ötürü, İran İslam Cumhuriyetinin özellikle 1979 Devriminin ana söylemi olan dünya Müslümanları ve mazlumları savunmak söylemi (Çin'e karşı) neredeyse tamamen işlevsiz kalmıştır. Genel olarak baktığımızda, 1979 Devrimi sonrası İran'ın adalet söylemi Amerika ve İsrail'in parmağı olduğu olaylarda devreye girmektedir. Çin ve Rusya İran'ın adalet söylemi konusunda istisna olarak bilinmektedir. Kendisini dünya Müslümanlarının Lideri olarak tanımlayan Ayetullah Hameneyi, Doğu Türkistan'daki Müslümanlar hakkında, bugüne kadar Çin'in aleyhine hiçbir şey söylememiştir. Dünya Müslümanlarını savunmak ve adalet söylemi Ahmedinejad döneminde sık sık dile getiriliyordu. Bu söylem, Doğu Türkistan katliamlarında Çin'le ilişkilerin zedelenmemesi için göz ardı edilmiştir. Ahmedinejad sonrası gelen Ruhani, Batı'ya karşı Ahmedinejad'tan her ne kadar farklı siyaset izlese de Doğu Türkistan konusunda Ahmedinejad'ın siyasetini devam etmiştir.

Kaynakça

Ahani. A (2010), *Asya Yakınsama Vizyonu, FasnameyeSiyasateKhareji*, No 3, Tahran.

CELİL, Abdürreşit (2001), Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sosyo Ekonomik Kalkınma Girişimleri ve Reformlar. *Kök Araştırmaları*, III (1), S. 265-283.

Dilek. K (2011), İran'ın Orta Asya Politikaları, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

Doran. CH (2000), *ConfrontingthePrinciples of thePowerCycle: Changing SystemsStructure, Expectations, andWar*”, *Handbook of WarStudies II*, Manus I. Midlarsky (ed.), AnnArbor: Michingan UniversityPress.

Ghazizadeh. Sh, Talebifar. A (2012), İran ve Çin arasındaki stratejik ilişkiler, *Pajoheshkadeye Motaleate Rahbordi*, Tahran.

Hami. k. V (2012), İran ve Çin İlişkileri, *Markaze Asnad EnghelabeEslami*, Tahran.

Olamayifar. A (2011), İran ve Çin'in İkili İlişkilere Bakışı, *Ketabe Asya*, Moasseseye AbrareMoaser, Tahran.

Saghafi A. N (2009), İran Dış Politikasında Yeni Ufuklar Arayışında, Doğu'ya Bakış Politikaları, Moavenate Pazhoeshhaye Siyasete Khareji, Tahran.

Salehi, J. (2013), İran Nükleer Programı ve İran Dış Siyasetinin Geleceği, Markaze Nashre Daneshgahi, Tahran.

Sariolghalam. M (2006), İran'ın Dış Siyaseti-Koalisyon Paradigması, Markaze Tahghighate Stratejhik, Tahran.

Shariatinia. M (2013), İran ve Çin İlişkilerinde Önemli Unsurlar, Faslnameye Ravabete Khareji. Sayı 2. Tehran.

Vaezi. T (2016), Doğu Dünyası ve İran; Nükleer Anlaşma Sonrası, Didebane Amniyate Melli Dergisi, Sayı 47. Tahran.

Elektronik Kaynaklar

<https://bit.ly/2A4uHAj>, Ava Haber Sitesi, Erişim Tarihi: 05 Mart 2020.

<https://bit.ly/2Vhb5jA>, Emeklier. N (2016), Güç Döngüsü Kuramı, Erişim Tarihi: 15 Mart 2020.

<https://bit.ly/3aXHKQt>, Entekhab Haber Sitesi, Erişim Tarihi: 03 Mart 2020.

<https://bit.ly/2NpkMYS>, Ensaf Haber Sitesi, Erişim Tarihi: 05 Mart 2020.

<https://bit.ly/3hYMA16>, Fararu Haber Sitesi, Erişim Tarihi: 01 Mart 2020.

<https://bit.ly/2Z8DSrV>, Hamshahri Haber Sitesi, Erişim Tarihi: 05 Mart 2020.

<https://bit.ly/2AYYL0K>, Porseman Sitesi - Dini Lidere Bağlı, Erişim Tarihi: 05 Mart 2020.